

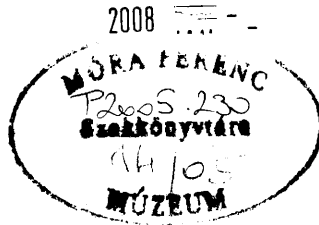
Múzeumi kutatások Csongrád megyében

2003

MÓRA FERENC MÚZEUM

Szerkesztette:
TÓTH ISTVÁN

Szövegszerkesztés:
Korpa Zoltán

ISSN 02230-0249

Megjelenik 500 példányban, A/5 formátumban
Nyomdai kivitelezés: Juhász Nyomda Kft., Szeged

Felelős kiadó: dr. Vörös Gabriella megyei múzeumi igazgató

LANGÓ PÉTER – TÜRK ATTILA

Előzetes beszámoló a Szentés környékén 2002-ben végzett honfoglalás kori régészeti lelőhelyek hitelesítő feltárásairól¹

Bevezetés

Az MTA Régészeti Intézete, a Magyar Nemzeti Múzeum és a Móra Ferenc Múzeum közös munkájaként 2002-ben a szentesi múzeum gyűjtőterületén három honfoglalás kori régészeti lelőhely hitelesítő feltárását végeztük el. Az ásásra az MTA Régészeti Intézete és a Szegedi Biológiai Központ, a Kárpát-medence 10–11. századi népességének genetikai vizsgálataival kapcsolatos közös kutatási programjának keretében került sor. A közvetlen régészeti eredménynek tekinthető lelőhely-azonosítás, illetve új leletanyag feltárása mellett, a kutatás feladata elsősorban a genetikai vizsgálatokhoz szükséges jó megtartású honfoglalás kori antropológiai leletanyag feltárása volt. A munkában az MTA Régészeti Intézete részéről Langó Péter, a Magyar Nemzeti Múzeum részéről Révész László, és a Móra Ferenc Múzeum részéről Türk Attila vett részt. A hitelesítő feltárásra kiválasztott három lelőhely: Szentés-Nagytóke, Jámborhalom, Szentés, Derekegyházi-oldal, Berényi Benjamin 129. sz. tanya földje, illetve Mindszent-Koszorúsdülő, Csernák János 252. sz. tanyája. Mindhárom lelőhelyen folyt már régészeti kutatás a 20. század első felében, azonban az előkerült sírok száma, illetve a temetők szerkezete alapján további sírok előkerülésére számíthatunk.

Szentés-Nagytóke, Jámborhalom

2002 augusztusában, a Szentestől mintegy 13 km-re É-ra, a kunszentmártoni műút Ny-i oldalán fekvő Jámborhalom mellett kezdtük a munkát, a nagytókei közigazgatási határ közelében. A jámborhalmi lelőhelyen Csallány Gábor végzett leletmentést² 1902-ben, 1929-ben, illetve 1932-ben

¹ A cikk a Móra Ferenc Múzeum 2002. évi Tudományos Ülésszakán, 2002. november 25-én elhangzott előadás írott változata.

² Ásatási dokumentáció: KJM RégAd: 147-84; a leletanyag leltári számai: KJM RégGyjt: 55.18.34, 57.32.1–61, 57.33.1–42, 57.34.1, 57.35.1, 56.36.1–51. A FÉK tévesen a jámborhalmi leletekhez sorolta az 1899-ben előkerült *Szentés, Kunszentmártoni út* (CSALLÁNY 1899, 21; HAMPEL 1907, 122) néven ismert lelőhelyet (FÉK 57, No. 730). Jóllehet a szakirodalomban a későbbiekben gyakran összekötötték a két lelőhelyet (a FÉK mellett továbbá vö. Zalotay Elemér cédulaanyagának vonatkozó szócikkei, amelyeket Csongrád megye régészeti topográfiajához készített KJM RégAd: 295-85/120), magunk Paszternák István okfejtése nyomán (PASZTERNÁK 1996) úgy véljük, hogy bár összefüggésük nem vethető el (pl. a kunszentmártoni út közelében máshol nincs — és adataink szerint nem is volt — a Jámborhalom környékéhez mérhető kiemelkedés, illetve homokbánya. Homok egyedül itt található, az azonosí-

(BÁLINT 1991, 255, No. 274–278³; CSALLÁNY 1905, 37–38; FEHÉR 1957, 315; FÉK 56–57, No. 727–729. és 73, No. 1013; KOVÁCS 1985, 211; KOVALOVSKI 1957, 68; SZÉLL 1942, 132; SZŐKE 1962, 73; RÉVÉSZ 1986–87, 143–144; SZEMÁN 1987, 72–86). Mind az 1902-es ásatási eredményeket összefoglaló 1905-ös cikk (CSALLÁNY 1905, 37–38), mind pedig az 1929-es és 1932-es leletmentéséről készített temetőtérkép alapján tudjuk, hogy valamennyi esetben a kunszentmártoni műút építéséhez nyitott homokbányából kerültek elő a 10–11. századi temetkezések. 1902-ben kb. harminc sírt bolygattak meg a munkások, Csallány Gábor további hat temetkezést mentett meg. 1929-ben és 1932-ben összesen huszonnégy sír⁴ került feltáráásra. Csallány Gábor — Bálint Alajoshoz írt — leveléből ismert, hogy a Jámborhalom mellett két helyszínen kerültek elő sírok. 1902-ben a Jámborhalom nevű kurgán mellett, a kunszentmártoni úttól 500 m-re Ny-ra, 1929-ben és 1932-ben pedig innen 350–400 m-re K-re, vagyis a műúttól 80–100 m-re Ny-ra (BÁLINT 1932, 260–261, 3. j.). Szentés régészeti topográfiájának készítése során vettük észre, hogy az 1960-as évek végén kiadott, 1: 10 000-es méretarányú térkép homokbányát jelöl a Jámborhalomtól K-re. Terepbejárásunk során már csak a betöltött bányagödör helyét tudtuk azonosítani a környék tanyáiban lakók segítségével. Megállapítható volt továbbá az is, hogy a tanyák számozása nem változott, illetve a 8/a számú tanya — amely Csallány Gábor temetőtérképén szerepel — ma is áll.

Ennek nyomán ásatást kezdtünk a 8/a tanya melletti kiemelkedésen, az 1929. és 1932. évi ásatás helyszínén. Nyugat felé haladva, összesen négy szelvényt nyitottunk, és a három hetes munka során 1652 m²-t tártunk fel⁵. A 8/a tanya melletti 1. szelvény ÉNy-i sarkában megtaláltuk az egykori homokbánya betöltésének foltját. A bányagödör kiterjedését összehasonlítva korábbi térképeinkkel megállapítottuk — ami sejthető volt —, hogy

tás további helyszíneiként szóba jöhető kiemelkedések pl. Rác-Tőke halom, stb., fekete humuszból épített őskori kurgánok) nem rendelkezünk adatokkal ennek minden kétséget kizáró bizonyítására. Amennyiben Csallány Gábor adatait elemezzük — aki egyedüliként mindkét lelőhelyen megfordult

— azt tapasztaljuk, hogy 1905-ös összefoglaló cikkében külön emlékezik meg a két lelőhelyről (CSALLÁNY 1905, 34–35, illetve 37–38). A jámborhalmi lelőhely azonosításáról szóló későbbi magánlevelében sem említi az 1899-ben előkerült leleteket (vö. BÁLINT 1932, 260–261, 3. j.).

³ Az 1929 és 1932-es ásatás időpontjaként tévesen 1924-et ad meg (BÁLINT 1991, 255, No. 276).

⁴ Csallány Gábor magánlevelében 22 sírt említ, de összesen 24 sír szerepel az ásatási dokumentációban (helyesen vö. BÁLINT 1991, 255, No. 276).

⁵ Ásatási dokumentáció: KJM RégAd: 555-2002; fotódokumentáció: KJM Fotótár 11317–11497; leletanyag: KJM RégGyűjt: 2002.1.1–19.

Csallány Gábor legutolsó, 1932-es ásatása után a bányát tovább művelték, így a bolygatásnak további sírok es(het)tek áldozatul⁶.

Az 1. szelvény DK-i felében megtaláltuk a temetőárkot. A kettős osztatú árkot közel 40 m hosszan követtük, és három metszetben kibontottuk. A temetőárok és a homokbánya közötti területen még három sírt tudtunk megmenteni, amelyek közül kettő melléklet nélküli volt, egyben pedig nyitott végű, ún. álvásírásos ezüst pántgyűrűt, illetve rombusz átmetszetű ezüsthuzalból készült széles, többszörösen bordázott S végű karikát találtunk. Ez utóbbi leletek keltezése alapján megállapítható, hogy a temetőt a 11. század közepén, második felében még használták⁷. A 2. szelvényben megtaláltuk az egykori bányagödör Ny-i végét is, így mérhetővé vált a bánya ÉNy-DK-i kiterjedése, amely meghaladta a 130 métert. A 2. és 3. szelvényben egy avar kori temető három sírját, közöttük egy padmalyosat tártunk fel⁸. A 3. szelvényben még egy honfoglalás kori sír került elő, amelynek melléklete egy ezüst fülesgomb és egy kisméretű, kerek, aranyozott ezüstveret volt. A közvetlenül a Jámborhalom mellett nyitott 4. szelvényben régészeti jelenség nem került elő.

Csallány Gábor temetőterképét elemezve megállapítható, hogy a sorokba rendezett 10. és 11. századi sírok nem metszték egymást, vagyis a temetőt folyamatosan, megszakítás nélkül használhatták. A temetőárok ívének megfigyeléséből valószínűsíthető, hogy az egy többhektáros területet ölelt körbe, minden bizonnyal egy több száz síros 10–12. századi temetőt.

Mindszent, Koszorúsdűlő, Csernák János 252. sz. tanya

A lelőhely Mindszent település közigazgatási területén található, a Koszorúsdűlő határrészben, a Szentest Hódmezővásárhellyel összekötő műútból a Nagyludas-halomnál Mindszent felé leágazó, ún. Miási út D-i oldalán, a falutól 5 km-re K-re. 1936. július 18-án Mindszenten, a Csernák János tulajdonában lévő, 252. számú tanya területén, a tulajdonos homokkitermelés közben honfoglalás kori gyereksírt bolygatott meg, amelynek leleteit beküldte a szentesi múzeumnak. Ezt követően 1936. augusztusában Csallány Gábor hitelesítő feltárást folytatott a lelőhelyen, amelynek során

⁶ A Kovalovszki Júlia terepbejárásain részt vevő Filep Antal László Gyulának arról számolt be, hogy a kunszentmártoni műút 13. km-énél lévő homokbánya falában 1,1 m-re a felszín alatt kilógó embercsontokat talált, közöttük bronzpatinásat is (MNM RégAd: 79 K II).

⁷ Valószínűleg tovább is, mivel a korábbi leletanyagból II. Béla denárt is ismerünk.

⁸ A korábban ismert leletek között is szerepel avar leletanyag: egy kézzel formált, kerámiaüzalékkal és homokkal soványított, közepesen kiégetett, barna színű, bevagdalsókkal tagolt peremű, gömbös testű fazék (KJM RégGyűjt: 57.35.1). A lelőhely az ADAM-ban nem szerepel.

további két sírt tárt fel⁹ (BÁLINT 1968, 70, 74, 76; BÁLINT 1991, 239, No. 170¹⁰; CSALLÁNY 1941, 186; FÉK, 53, No. 666; KOVÁCS 1989, 45; KÜRTI 1996, 161, 2. j.; LOVAG 1980, 366; LŐRINCZY 1986, 48; MESTERHÁZY 1990, 89–90; RÉVÉSZ 1996, 173, 778. j.; SZŐKE 1962, 18; TETTAMANTI 1975, 86). 1968 szeptemberében Bálint Csanád hitelesítő ásatást végzett a lelőhelyen (BÁLINT 1969, 50), és a tanya Ny-i oldalán sikerült megtalálnia a 2. számú sírt, azonban a tanya területén — főként az akkor igen sűrű akácostól — nem tudott kiterjedt feltárást végezni¹¹.

Bálint Csanád ásatási dokumentációja és a környék idősebb lakosainak segítségével sikerült azonosítanunk a lelőhelyet, amelyen a tulajdonos hozzájárulásával a tanya épületéhez közel, illetve annak több oldalán is végezhetünk további kutatásokat. A tanya épülete egy ÉNy-DK-i kiemelkedés tetején fekszik. Az egy hétig tartó munka során összesen négy szelvényt nyitottunk és 162 m²-t tártunk fel, a tanya Ny-i oldalán, illetve az épület előtt és mögött, a kiemelkedés É-i, illetve D-i lejtőjén¹².

Bálint Csanád 1968-as I. szelvényét igen, a 2. sírt azonban nem sikerült megtalálnunk. A feltárás során további temetkezés nem került elő. A temető helyének pontos meghatározása mellett ásatásunk nyomán nagyobb valószínűséggel állíthatjuk, hogy a mindszei lelőhely az ún. kiscsaládi temetők közé sorolható.

Szentes, Derekegyházi-oldal, Berényi Benjamin 129. sz. tanya földje

A harmadik és egyben a legkiemelkedőbb leleteket eredményező lelőhely Szentes, Derekegyházi oldal nevű határrészében, a várostól 2 km-re DK-re található, a ma D-3 elnevezésű táblában¹³. A lelőhely azonos a Csallány Gábor által 1940-ben, Berényi Benjamin 129. sz. tanya földjén feltárt¹⁴ honfoglalás kori régészeti lelőhellyel (BÁLINT 1991, 253 No. 261; CSALLÁNY 1941, 182; FÉK 73, No. 1003; KOVALOVSKAI 1957, 64; LANGÓ-TÜRK 2003; RÉVÉSZ 1986, 147; SZŐKE 1962, 71, 73). Bálint Csanád 1968-ban, az akkor már Szentesen lakó öreg Berényivel végzett helyszíni szemlét a lelőhelyen, ásatást azonban nem kezdeményezett. A

⁹ Ásatási dokumentáció: KJM RégAd: 85-76, 87-84, MNM RégAd: 276. M. IV. II. 21/1972; 89. M. II.; a leletanyag KJM RégGyűjt: 57.87.1–8.

¹⁰ Az ásatás időpontjaként tévesen 1937 szerepel.

¹¹ Ásatási dokumentáció: MFM RégAd: 85-76; leletanyag: KJM RégGyűjt: KJM 2000.2.1–3.

¹² Ásatási dokumentáció: KJM RégAd: 553-2002; fotódokumentáció: KJM Fotótár 11307–11316.

¹³ Ásatási dokumentáció: KJM RégAd: 559-2003; fotódokumentáció: KJM Fotótár: 11238–11306; leletanyag: KJM RégGyűjt: 2002.3.1–106.

¹⁴ Ásatási dokumentáció: KJM RégAd: 55-84/5 és 401-95, MNM RégAd: 116. D. III., továbbá ld. még MFM RégAd: 94-76; leletanyag: KJM RégGyűjt: 55.14.1–5, 55.20.1, 55.26.1–18, 57.10.1–5, 82.4.1–4. és Bálint Csanád azonosítása nyomán valószínűleg 55.20.1.

helyszíni szemléjéről készült beszámoló¹⁵ adatait követve az 1971-es kiadású, 1:10 000-es léptékű térképen megtalálható a Berényi B. tanya, sőt azok a dűlőutak is, amelyeket Csallány Gábor a temetőtérképén megnevez. Mára azonban már lebontották a környék tanyáit és a dűlőutakat is megsemmisítette a mezőgazdasági művelés. Több helyszíni szemle során, a rendelkezésünkre álló távolságadatok visszamérésével, sikerült megtalálnunk az elszántott Berényi-tanya feltételezett helyét, és ettől D-re egy, a környezetéből mindössze 50-60 cm-re kiemelkedő domb D-i oldalán kijelöltük a feltárás helyét.

Három hét alatt 1217 m²-t tártunk fel egyetlen nagy szelvényben. A temető egészét feltárva, a sírok környezetét 15-30 m távolságban átvizsgálva megállapítottuk, hogy egy nyolc sírból álló, egysoros kiscsaládi temetőt rejt a lelőhely¹⁶. A sírok közül négyet már ismertünk Csallány Gábor feltárása nyomán. Megtaláltuk továbbá az 1940. évi ásátás kutatóárkait is, összesen tíz eltérő méretű árkot.

Csallány Gábor a sírsor északi végén lévő négy sírt közölte. Az általunk K 4-nek nevezett kutatóárok tartalmazta az 1. és 2. sírt, amelyeket Szendrey Géza helyi tanító tárt fel a tanyatulajdonos bejelentését követően, azonban az is megállapítható volt, hogy Csallány ezeket a sírokat újból kiásta. A két szélső, a 3. és 4. sírt teljes egészében Csallány Gábor tárta fel. Az 1. és 2. sír csontanyagát — keveredve ugyan — de szinte teljes egészében megtaláltuk a kutatóárok alján. A csontok kibontása során leletanyagot is találtunk a már korábban feltárt sírokban, így a temetőtérkép mellett a sírokból ismert tárgyak alapján is azonosíthatóak voltak az egyes temetkezések. A korábban ismert leletanyag további tárgyai kerültek elő: az 1. sírből kerek (ingnyak)vereteket, a 2. sírban kengyeltöredékek mellett további apró téglalap alakú, átfúrt ezüstvereteket, illetve kisméretű, kerek lábbelivereteket, a 3. sírban pedig a teuzvasalás töredékeit bontottuk ki. A 2. sírből olyan tárgyak is előkerültek, amelyekről korábban nem volt tudomásunk, ilyenek a lábbelit középső részén díszítő kerek ezüstveretek, illetve a csontból faragott nyeregkápa-töredékek.

A korábban ismert négy sír mellett négy újabb temetkezést is feltárunk a sírsor D-i végén. A sírfoltok jól kirajzolódtak az altalajban, miként a korábban feltárt sírok esetében a ráásások nyomai is. Az elsőként általunk feltárt 7. sírnál, amelynek betöltése bolygatatlanak tűnt, egykorú sírrablás volt megfigyelhető. Csallány Gábor — a tanyatulajdonos elmondása alapján — leírta, hogy már korábban is kerültek elő sírok a vizsgált területen, amelyek

¹⁵ MFM RégAd: 94-76.

¹⁶ Hasonlóan a fent tárgyalt mindszenti vagy a gádorosi (BÁLINT 1991, 37–51) és az Eperjes-Takács-táblai (BÁLINT 1991, 52–75) lelőhelyekhez.

helyét Berényi Benjamin nem tudta biztosan megmutatni. Az egyik ilyen lehetett a 6. számú sír, amelyben a váz fej- és mellkasi részét érte bolygatás, azonban a bolygatott csontokat és köztük a leletanyagot is egy-egy csomóba rakva a sír Ny-i végében megtaláltuk. Ebben a sírban eredeti helyzetben egy lótemetkezést is megfigyeltünk¹⁷. A sírban fekvő harcos férfi mellé tették íjját és nyilakkal töltött tegezét, amelynek száját faragott csontléccel díszítették, sajnos ezek maradványait másodlagos helyzetben találtuk.

A temető leggazdagabb sírja az 5. számú temetkezés volt¹⁸, amelynek betöltése már jelentkezési szintjén is szuperpozíciót mutatott Csalány Gábor egyik kutatóárkáival. A sír egy 20-21 éves korában eltemetett rangos fiatal nő temetkezését rejtette, amelynek K-i végét és a lábcsontokat térdtől lefelé 1940-ben megbolygatták, a temetkezés azonban nem került feltárássra. A kiemelkedő mellékletekkel eltemett nő sírjában lemezes gömbtagokból álló gömbsorc süngős fülbevalópárt tártunk fel, karikáihoz a koponya mögött futó ezüstlánc végei kapcsolódtak¹⁹. Szorosan az áll alatt két nagy méretű, közel 10 cm átmérőjű, két koncentrikusan elhelyezett, aranyozott bemélyítéssel díszített lemezes hajfonatkorongot találtunk. A kaftán szegélyét nagyméretű kéttágú csüngőkkel díszítették, a fölöttük látható apró, kerek veretekből álló, hozzávetőlegesen kör alakban elhelyezkedő veretsor a kaftán gallérját vagy az ing nyakrészét díszítette. A koponya körül feltárt, nagyobb átmérőjű kerek ezüstvereteket egyelőre párta vagy sapka díszeként határoztuk meg.

Összefoglalás

A három temető feltáráásából származó elsődleges megfigyeléseinket és benyomásainkat összefoglalva elmondható, hogy a vizsgált temetők szerke-

¹⁷ A részleges lovat a sír É-i oldalában kialakított keskeny padkára fektették hosszában kiterítve, mintegy 25 cm-rel magasabban az emberi váznál. Jól látható, hogy a lócsontok még a temetés során vagy nem sokkal azután csúszhattak le a padkáról, mivel a ló lábcsontok többsége ferdén, de anatómiai rendben feküdt.

¹⁸ A sírről részletesen ld. LANGÓ–TÜRK 2003.

¹⁹ A lánc és fülbevaló ilyen elrendezés szerinti kapcsolódása gyakori viseleti megoldás a Középső-Volga-vidéken feltárt korai volgai bolgár temetőkben, amelyek leletanyagának formai párhuzamai a Kárpát-medencei honfoglaló magyarok leleteivel közismertek. A Halikov házaspár a Bolsie Tigani temetőből közölt hasonló rekonstrukciót (CHALIKOVA–CHALIKOV 1981, 19. (7. sír) és 29. (17. sír)), ott azonban a fülbevaló karikája nem a fülbe, hanem a fejfedőről a halántéknál lelő textil- vagy bőrszalagba akasztva látható, és a lánc elöl, az áll alatt fut. Ezt a rekonstrukciót vette át Perémi Ágota a Várpalota, Semmelweis úti temető 1. sírjánál talált lánc és fülbevaló esetében is (PERÉMI 1986, 128. 15. ábra). A láncsal összekötött fülbevalópár (*Kettenohrringe*) viselete valószínűleg bizánci előképre megy vissza, ahol a 6-7. században már ismert ez az ékszer típus. Feltehetően innen terjedt el a steppe, a Kaukázus, a Balkán-félsziget, illetve Kis- és Közép-Ázsia irányában, és tűnik fel a későbbi korok leletanyagában is (vö. SCHULZE 1984).

zete és a feltárt leletanyag jellege alátámasztják eddigi ismereteinket a dél-alföldi régió, azon belül is a Tiszántúl honfoglalás kori viszonyait illetően. Miként a Kárpát-medence más területein, itt is következetesen megfigyelhető, hogy az egykori társadalom egyes csoportjai — a sírszámok kiscsaládi közösségei — a többiekől elkülönülten temetkeztek. Ezekben a temetőkben nagyon gyakran kiemelkedő gazdagságú régészeti leletanyag található.

A dél-alföldi régióban általánosan elterjedt a rangos női temetkezések kiemelkedő gazdagsága, illetve a férfiak nemesfém mellékleteinek feltűnő szegénysége. Ez a megállapítás, főként a Derekegyházi oldali lelőhelyen feltárt leletek alapján ismét megerősítést nyert, a jelenség magyarázata azonban sajnos pontosan még nem ismert.

A jámborhalmi lelőhellyel tovább bővült azon nagy sírszámú temetők köre, amelyeket a 10. és 11. században egyaránt és folyamatosan használtak, illetve temetőárokkal vettek körbe. Ez a Tiszántúl más, hasonló korú temetőinek esetében is megfigyelhető: a 10–11. századi folyamatos meglepedés alapján településtörténeti szempontból a Maros-völgyi, Kiszombor és Deszk környéki temetőkkel mutat hasonlóságot (vö. KÜRTI 1994, 377)²⁰.

IRODALOM

BÁLINT 1932

Bálint A.: *Honfoglaláskori sírok Ószentivánon és Bánkúton*. — *Gräber aus der Landnahmezeit zu Ószentiván und Bánkút*. *Dolg* 8 (1932) 256–265.

BÁLINT 1968

Bálint Cs.: *Honfoglaláskori sírok Szeged-Óthalmon*. — *Mogily iz epohi zavoevanija rodiny na holme „Ethalom” bliz Segeda*. *MFMÉ* (1968) 47–89.

BÁLINT 1969

Bálint Cs.: *Mindszent-Koszorusdűlő*. *RégFüz* 22 (1969) 50–51.

BÁLINT 1991

Bálint, Cs.: *Südungarn im 10. Jahrhundert*. *StudArch* 11. Budapest 1991.

²⁰ A feltárások háttérének biztosításában Bálint Csanád és Vörös Gabriella, a terep munka lebonyolításában Lőrinczy Gábor és Szabó János József támogatását élveztük. A leletanyagot Vigh László restaurálta, a tárgyakat Czabarka Zsuzsa és Koncz Margit rajzolta, a sírrajzokat Gábor (Lupo) János készítette. A mindszenti temetőterképet Hajdú Olga, a derekegyházi és jámborhalmi temetőterképet az Egri Középüstervező Iroda és Kamarási András szerkesztette. Az antropológiai leleteket Mende Balázs Gusztáv dolgozza fel. Cikkünket Bende Lívია, Kürti Béla és Lőrinczy Gábor tekintette át. Munkájukért és támogatásukért köszönetünket fejezzük ki.

- CHALIKOVA–CHALIKOV Chalikova, E. A. –Chalikov, A. H.: *Altungarn an der Kama und im Ural. (Das Gräberfeld von Bolschie Tigani)*. RégFüz Ser II. No. 21, Budapest 1981.
- CSALLÁNY 1899 Csallány G.: *Régészeti ásatások 1898–99*. A Csongrádmegyei Történelmi és Régészeti Társulat Évkönyve 1 (1899) 10–21.
- CSALLÁNY 1905 Csallány G.: *Régi magyar emlékek a szentesi muzeumban*. ArchÉrt (1905) 33–44.
- CSALLÁNY 1941 Csallány G.: *Újabb honfoglaláskori leletek Szentes környékéről. — Neuere Funde der ungarischen Landnahmenzeit aus der Umgebung von Szentes*. FolArch 3–4 (1941) 182–192.
- FEHÉR 1957 Fehér, G.: *Beiträge zum Problem des ungarisch-schlavischen Zusammenlebens*. Acta ArchHung 8 (1957) 269–318.
- FÉK 1962 Fehér G. –Éry K. – Kralóvánszky A.: *A Közép-Duna-medence honfoglalás- és kora Árpád-kori sírleletei*. RégTan II Budapest, 1962.
- HAMPEL 1907 Hampel J.: *Újabb tanulmányok a honfoglalási kor emlékeiről*. Budapest, 1907.
- KOVÁCS 1985 Kovács, L.: *Über die Datierung der Grabfunde des 10. Jahrhunderts in Ungarn. Anhand der Arbeit von J. Giesler: Untersuchungen zur Chronologie der Bijelo-Brodokultur. Ein Beitrag zur Archäologie des 10. und 11. Jahrhunderts im Karpathenbecken*. PZ 56 (1981) Heft 1. Berlin–New York. Acta ArchHung 37 (1985) 207–222.
- KOVÁCS 1989 Kovács, L.: *Münzen aus der ungarischen Landnahmenzeit*. Fontes ArchHung Budapest, 1989.
- KOVALOVSZKI 1957 Kovalovszki J.: *Régészeti adatok Szentes környékének település történetéhez*. RégFüz Ser. I. 5 (1957) 1–80.
- KÜRTI 1994 Kürti B.: *Régészeti adatok a Maros-torok vidékének 10–11. századi történetéhez. — Archäologische Angaben zur Geschichte der Umgebung der Marosmündung in den 10–11ten Jahrhunderten*. In: *A kőkortól a középkorig*. Szerk.: Lőrinczy G. Szeged (1994) 369–386.

- KÜRTI 1996 Kürti B.: *Egy honfoglalás kori tárgy eredetéhez. — Zur Herkunft eines Gegenstandes aus der Landnahmezeit.* CommArchHung 1996, 151–163.
- LANGÓ – TÜRK 2003 Langó P. – Türk A.: *Honfoglalás kori női sír Szentes Derekegyházi oldal határrészéből. — Female Grave from the Conquest Period at Szentes, Derekegyházi oldal.* Szentes, 2003.
- LOVAG 1980 Lovag, Zs.: *Bronze Pektoralkreuze aus der Arpadenzeit.* Acta ArchHung 32 (1980) 363–372.
- LŐRINCZY 1986 Lőrinczy G.: *Szegvár területének X–XI. századi településtörténeti vázlata.* MKCsM 1986, 44–51.
- MESTERHÁZY 1990 Mesterházy K.: *Bizánci és balkáni eredetű tárgyak a 10–11. századi magyar sírleletekben I. — Gegenstände byzantinischen Ursprungs in den ungarischen Gräberfeldern des 11–12 Jh.* FolArch 41 (1990) 87–115.
- PASZTERNÁK 1996 Paszternák I.: *Szentes 378. sz. lelőhely, Nagytőke, Jámbor-halom, Halász Szabó Zsigmond, Kis Boldizsárné, Kis Balázs Györgyné és Némedi Gergely földje.* In: *Előmunkálatok Szentes város régészeti topográfiájához I.* Szerk.: Liska A. – Paszternák I. Szeged-Szentes (1996) 190–191. (Kézirat.)
- PERÉMI 1986 Perémi Á.: *Honfoglalás kori leletek Veszprém megyében. — Funden aus der Zeit der Landnahmezeit in Komitat Veszprém.* VMMK 18 (1986) 115–133.
- RÉVÉSZ 1986 Révész L.: *Gömborscsüngős fülbevalók a Kárpát-medencében. — Ohrgehänge mit Kugelreihenanhänger im Karpatenbecken.* A HOMÉ 25–26 (1986–87) 141–159.
- RÉVÉSZ 1996 Révész L.: *A karosi honfoglalás kori temetők. Adatok a Felső-Tisza-vidék X. századi történetéhez. — Die Gräberfelder von Karos aus der Landnahmezeit.* Archäologische Angaben zur Geschichte des oberen Theißgebietes im 10. Jahrhundert. Miskolc, 1996

- SCHULZE 1984 Schulze, M.: *Frühmittelalterliche Kettenohrringe*. Archäologisches Korrespondenzblatt 14 (1984) 325–335.
- SZEMÁN 1989 Szemán A.: *X–XI. századi filigrános mellkezesztek. — Brustkreuze von Filigranarbeit aus dem 10–11. Jahrhundert* MFMÉ 1987-1 (1989) 75–94.
- SZÉLL 1942 Széll M.: *Elpusztult falvak, XI–XII. századbeli régészeti leletek Szentes határában*. Dolg 18 (1942) 128–132.
- SZŐKE 1962 Szőke B.: *A honfoglaló és kora Árpád-kori magyarság régészeti emlékei*. RégTan I. Budapest 1962.
- TETTAMANTI 1975 Tettamanti S.: *Temetkezési szokások a X–XI. században a Kárpát-medencében. — Bestattungsbräuche im Karpathenbecken in den X–XI. Jahrhunderten*. StudCom 3 (1975) 79–123.